

פתח דבר

בפתח הדברים, דברי תודה. תודה לאכסניות שפורסמו בהן כמה מפרקי ספר זה לראשונה. ואלו חן:

כתבי עת: 'עיון' (פרקים א, ג, ד, ה, י); 'עכשיו' (פרק ח); 'הליקון' (פרקים ב, ט); 'מאזנים' (פרק יא).

קבצים: 'הצודק והבלתי צודק' קובץ מאמרים בעריכת מרסלו דסקל, מפעלים אוניברסיטאיים, תשל"ז (פרק ו); 'ניגודים ואחדות: עיון בין-תחומי בניגודי הקיום האנושי ובאחדותו', קובץ מאמרים בעריכת דייוויד קאהן, הוצאת כרמל, תשנ"ט (פרק ז).

פרק ב נרשם מפּי, בזמן הרצאה, בידי אמיר אור. פרק ח תורגם מאנגלית בידי גבריאל מוקד. לשניהם תודתי העמוקה. פרק ה נכתב במיוחד עבור ספר זה.

לאנשים רבים עליי להודות, שאלמלא הם, נדיבות לבם וחכמתם, לא הייתי מגיע לחשוב ולכתוב את הדברים שבספר זה. אילו באתי למנות את כל האנשים היקרים הללו, או אפילו את רובם, אין אני מספיק. אזכיר אפוא רק אחד מהם, ויהיו כל האחרים כלולים בו.

אני מבקש להקדיש את הספר הזה למורי הראשון לפילוסופיה, הפרופסור עקיבא ארנסט סימון ז"ל, אשר לימדני את דברי אפלטון וקאנט בהיותי תלמיד בבית הספר התיכון ופתח לי שערי פילוסופיה באהבה, בסבלנות ובענווה רבה. לו אהיה ראוי לו ולמורשתו.

תוכן העניינים

ה	פתח דבר
1	מבוא
9	פרק א: מי אני?
58	פרק ב: זהות עצמית כיצירת אמנות
65	פרק ג: מטריאליזם, מדע ואגדה
80	פרק ד: להגנת הדואליזם
91	פרק ה: על מה שראוי להיות
113	פרק ו: אגואיזם ואהבת הזולת
128	פרק ז: אתם, אנחנו, אני
160	פרק ח: נפש בלתי מודעת או נפשות מודעות?
204	פרק ט: על הגורל
211	פרק י: על כדאיות האמונה באלוהים
214	פרק יא: מה ענה אלוהים לאיוב?
227	מפתח שמות

מבוא

מורי, הפרופסור פאול וייס, אמר פעם: 'אני יהודי שגדל בניו יורק בין שתי מלחמות העולם. כל האנשים שהערכתני וכיבדתי היו אינטלקטואלים יהודים שהיו, כמובן מאליו, אתאיסטים. גם אני רציתי להיות כמוהם: וכי איך יכול אדם משכיל בימינו להאמין באלוהים? אך מה אני יכול לעשות, אני הוכחתי שהוא קיים!'. גם אני עמדתי בפני בעיה דומה. חינוכי, מזגי, האקלים האינטלקטואלי, כולם משכו אותי לכיוון מטריאליסטי. וכי איך יכול אדם משכיל בימינו להאמין שהעולם אינו כולו חומר, שמדעי הטבע לא גילו (ואם טרם גילו עד כה, בוודאי יגלו בקרוב מאוד) את כל האמת על טיבו של האדם ועל טיב הזיקה בינו ובין העולם? איך יכול אדם החי בזמן עלייתה של התבונה המלאכותית, כאשר מתגלה דמיון בין המחשב ובין דרכי הפעולה של רשתות נוירונים במוח, שלא להאמין שהרוח היא המוח ושהמציאות כולה בנויה מן החלקיקים היסודיים שהפיזיקה מתארת? במשך שנות השישים של המאה העשרים רציתי מאוד להיות מטריאליסט והאמנתי שאיך שהוא אמצא דרך להתגבר על הקשיים החמורים שתורה זו מעוררת. בראשית שנות השבעים הגעתי למסקנה שאמונתי זו אינה אלא הונאה עצמית. למטריאליזם אין תקנה: תורה זו היא טעות, שקר, ואדם ישר חייב להסיק את המסקנות העולות מכישלונה של תורה גדולה זו. פרקים ג' וד' בספר זה ('מטריאליזם, מדע ואגדה' ו'להגנת הדואליזם') מציגים את הנימוקים ששכנעו אותי שהמטריאליזם אינו יכול להיות נכון. בפרקים אלה אני מסביר מדוע דווקא ראליסט מדעי (כמוני), מי שסבור שמדעי הטבע נותנים לנו את הידע המהימן ביותר שיש לנו על העולם, חייב להודות בקיומה הנפרד של הרוח.

אם הרוח קיימת, והיא שונה מן הגוף החומרי, מה היא? לנושא זה מוקדש עיקרו של הספר. דעה מסורתית, המקובלת על מאמיני

הדתות המונותאיסטיות הגדולות ורוב הפילוסופים במערב, מסוקרטס ועד היום, החזיקו בה (אם כי גם במערב היו כאלה שחשבו אחרת) היא הדעה שהרוח היא הנפש: לכל אדם יש נפש משלו, נשמה שהיא (אולי) בת אלמוות. נשמה פרטית זו היא היסוד החוזה, החושב, הרוצה, המתכוון, הסובל והנהנה שבאדם. הנפש היא האינדיבידואל האמתי, כלומר הסובייקט. סובייקטים יכולים לתקשר ביניהם (אם כי היו פילוסופים, כלייבניץ, שחשבו שהעברת מסרים בין סובייקטים אינה אפשרית) אך ההבחנה ביניהם היא מוחלטת: אני הוא אני, אתה הוא אתה, סובייקטים אינדיבידואליים שונים אנו. אנו יכולים (אולי) לשוחח זה עם זה ולהבין זה את זה, אפילו לאהוב זה את זה, אבל זה הכול. המחיצה בינינו היא אונטולוגית ואין שום אפשרות לבטל אותה או להתגבר עליה. לדעה זו קראתי 'אטומיזם רוחני'. שלושה מפרקי הספר (פרק א: 'מי אני?', פרק ו: 'אגואיזם ואהבת הזולת', ופרק ז: 'אתם, אנחנו, אני') דנים באטומיזם הרוחני ושוללים אותו באופן מוחלט. הדעה הנראית לי מוצדקת היא, שהרוח היא אחת. ליתר דיוק, לדעתי המחיצות שבתוך הרוח (למשל המחיצה ביני לביןך) אינן אונטולוגיות. גבולות אלו הם פרי הקונבנציה הלשונית, וסבירות קיומם היא אשליה הנובעת מקשיי תקשורת זמניים, כלומר מבעיות טכניות שניתן להתגבר עליהן, או גם מאמונות טפלות ומעמדות של כזב הסותרות את עצמן בתורת המוסר (למשל האגואיזם). מסקנתי היא שאחדות הרוח אמנם אינה נתונה, אבל כפי שהאמינו רוב ההוגים במזרח וגם אחדים במערב (מאריסטו ועד טיילאר דה שרדן [Teilhard de Chardin] ווייטהד [Whitehead]), זוהי מטרה שאליה אפשר וצריך להגיע. בפרקים אלה משולבים גם קטעים סיפוריים; מטרתם של קטעים אלה אינה ספרותית, אלא באים הם לשם הדגמה; כדי להראות שבסיטואציות חיים מסוימות, ההנחה שהרוח אחת היא, שהמחיצות בין אנשים הן מוסכמות (אך לא שרירותיות) גרדא, מתבקשת מאליה, והיא מספקת את ההסבר הסביר ביותר לקיומן.

התזה המרכזית של ספר זה היא אפוא התזה על אחדות הרוח, אך תזה זו קשורה בכמה רעיונות אחרים. התנגדותי לאטומיזם הרוחני מכוונת לא רק החוצה (אינני חושב שאנשים [persons] שונים הם יחידות נפרדות) אלא גם פנימה (אינני חושב שאיש

[person] אחד הוא יחידה אחת). על רקע זה בא אני לבחון את טענתו המרכזית של פרויד, שנפש האדם ברובה אינה מודעת. דעה זו, אני מנסה להוכיח, לא רק שאין לה הצדקה אמפירית, אלא שגם פרויד עצמו ראה שאין זה נכון שיש בנו נפש לא מודעת. הוא ראה את האמת, אך התכחש לאמת זו אשר רבים מקודמיו ומוריו הכירו בה. בפרק ח ('נפש בלתי מודעת או נפשות מודעות?') אני טוען כך: כמו שבחברה יש אנשים שונים, העשויים להיות גם יריבים, אך (לדעתי) תיתכן אינטגרציה ביניהם, כך גם כל איש, ניתן לומר שהוא מורכב מנפשות שונות, העשויות להיות גם יריבות, אך תיתכן אינטגרציה ביניהן.

עוד תזה הקשורה לשלילת המטריאליזם היא תפיסתי האובייקטיביסטית באתיקה. בפרק ה ('על מה שראוי להיות') אני טוען שההבחנה בין עובדה לערך (הדעה שמה שנתון במציאות אינו אלא עובדות בלבד, ואילו ערכים מוצבים על ידינו באורח סובייקטיבי וללא בסיס אמפירי) מוטעית לגמרי. אדרבה, טוב ורע הן תכונות של מצבים בעולם החיצוני שאנו מבחינים בהן על נקלה; כבר בשלב מוקדם מאוד של חייו אנו חשים מה ראוי להיות ומה איננו ראוי להתקיים, וידיעות ראשוניות אלה ניתנות לסיסטמטיזציה ולארגון תאורטי כעין מדעי. מכך נובעת תורת מוסר תוצאתנית (consequentialist), הטוענת שהמוסר מכוון ליצירת מצב ראוי, כלומר למצב שכל יצור רציונלי יכיר בערכו הפנימי ויודה בהיותו ראוי להתקיים. מתוך ניתוח מושג ההסתברות אני מראה כיצד ניתן להגן על תורת מוסר זו בפני הטענות הרגילות נגד תורות מוסר תועלתניות. נושא זה, כלומר מה ראוי להתקיים, מעמיד גם את פרק ב ('זהות עצמית כיצירת אמנות'). פרק זה שואל את השאלה העתיקה, מה ראוי לו לאדם שיעשה בחייו, מה עשוי לתת לחיים ערך, ומשיב שהערך היחיד שיכול להינתן לחיים הוא ערך פנימי (שהרי הערך של עזרה לזולת, למשל, אינו עונה עדיין על השאלה: 'כיצד אעצב את חיי הזולת כדי לעזור לו?') ושאלה זו אינה שונה מהשאלה: 'כיצד אעצב את חיי?'). בחיים שיש להם ערך פנימי אנו צופים ביראת כבוד: אנו מכירים ישירות, באופן אמפירי, בזכותו של הנשגב להתקיים. ההשלכות לגבי תורת המוסר העולות מתוך תפיסתי בדבר אחדות הרוח נידונות גם בפרק ו ('אגואיזם ואהבת הזולת').

נושאים של הפרקים ט ('על הגורל') ו-י ('על כדאיות האמונה באלוהים') קשור אף הוא בתזה המרכזית של הספר. נושא זה הוא חירות הרצון. בפרק ט אני מבקש להוכיח שפטליזם, הווה אומר הדעה שאין לי בחירה חופשית ותוצאות פעולותיי גזורות מראש (מחוקי הטבע או מרצון האל) היא דעה שאינה ניתנת להגנה, כי כל טיעון בזכותה יסתור את עצמו. דעה נפוצה אחרת אומרת שהמחשבה אינה צריכה להיות מכוונת לאמת אלא עליה להיות כפופה לשיקולי רווח והפסד: אדם רציונלי יאמין במה שכדאי לו להאמין בו, ולא לדווקא באמת. דעה זו (שביטוי קלסי ניתן לה אצל פסקל) דומה במובן מסוים לפטליזם, אלא שמבקשת היא לבטל את חופש המחשבה של האדם לא מבחוץ אלא מבפנים, בבקשה להראות שאין זה רציונלי לחשוב מחשבה המכוונת לאמת. בפרקי י אני מפריק כמדומני את הטיעון הזה של פסקל ומראה שמחשבה, המונעת משיקולי רווח והפסד, אינה אפשרית כלל. פסקל מבקש משיקול דעת זה להביאנו לכלל אמונה באלוהים, אך אם הצדק אתי דרך זו חסומה בפנינו.

כיוון שבפרקי י נידונה האמונה באלוהים מסתיים הספר בפרק שאיננו פילוסופי מובהק (פרק יא: 'מה ענה אלוהים לאיוב'). בפרק זה, ורק בו, אין אני מביע עמדה משלי אלא מנסה לפרש את עמדתם של אחרים. העמדה שאני מפרש היא עמדתו של מחבר ספר איוב שבמקרא ביחס לבעיית הרע. פילוסוף זה מנסה ליישב את קיומו של האלוהים עם קיומו של הרע בעולם, והוא מגיע לדעתי למסקנה מפתיעה – שהאילוץ העיקרי על פעולותיו של האל בעולם אינו מוסרי אלא אסתטי. מסקנה זו שונה מן המסקנה שלי בפרקים הקודמים, אך יש ביניהן נקודות מגע אחדות.

עד כה, סיכמתי את הנושאים הנידונים בפרקי הספר הזה והראיתי את הקשר ביניהם. מכאן ואילך אני מבקש לגולל טיעון אחד אשר בהסתמכו על המסקנות שהגעתי אליהן עד כה, מעלה לדיון תזה חדשה-ישנה, הנוגעת לשאלת קיומו של האל. הנה אפוא הטיעון:

1. הרוח קיימת. אין כל אפשרות להטיל ספק בכך שישנן חוויות – חוויות של צבע ושל צליל, חוויות של טעם ושל ריח, חוויות של הנאה וכאב, של תשוקה ומחשבה. העולם מופיע בדרך מסוימת זו ולא אחרת. דבר זה ברור, אווידנטי, יותר מכל דבר אחר.

2. המדע מהימן. המדע לבדו מצליח לספק לנו תחזיות נכונות, או נכונות בקירוב גדול, על חוויותינו העתידיות. המדע מנבא שאם אגע בחוט זה ארגיש מכת חשמל, שביום פלוני אראה ליקוי חמה, שתרופה מסוימת תביא להקלה בכאב. ההסבר ההגיוני ביותר להצלחת הניבוי האדירה של המדע הוא שדברי המדע אמת, כלומר שהמודל של העולם כפי שהמדע מציג אותו הוא אכן דמות דיוקנה של המציאות לאמיתה. לכן אדם רציונלי חייב לקבל את תמונת העולם המדעית כאמתית לגבי העולם החומרי. למשל, אם המדע אומר כך, אזי חובתו האפיסטמית של אדם להאמין שהעולם החומרי עשוי אלקטרונים, קווארקים, גלואונים וכיו"ב הערוכים ופועלים אהדדי כפי שמתארת זאת הפיזיקה.

3. המדע אינו אומר כלום על הרוח. אמנם, כאמור בסעיף הקודם, ניתן לקשור (בחוקי גשר: bridge laws) אמתות הידועות לנו מתוך תצפית ישירה במצבי הרוח (כלומר מתוך הידע הישיר שיש לנו על חוויותינו) עם תיאורים מדעיים של מצב העולם החומרי ולהסיק מסקנות אמתיות. אבל מתוך המדע בלבד, כלומר מתוך טענות המנוסחות משימוש במילון של הפיזיקה בלבד, אין כל אפשרות לגזור שום טענה על מצב כלשהו של הרוח. בספר זה אני מראה שאי אפשר לוותר על הטענות הפנומנליות וגם אי אפשר להעמיד אותן על טענות המנוסחות בלשון המדע בלבד. יש הוגים (ומורי הפרופ' וילפריד סלרס ביניהם) הסבורים שזו היא רק מגבלה של המדע בימינו; בעתיד ניתן יהיה לגזור ממדעי הטבע החדשים גם תיאורים של חוויות בגוף ראשון, כלומר, מצבים של הרוח, תוכני תודעה כפי שהם מופיעים לנו. אז יהיה אפשר להסביר הסבר מדעי מדוע אנו חשים את העולם כך ולא אחרת (עבעים, ריחות וכו'). אבל פסוקים 'מדעיים' עתידיים אלה שנובעים מהם פסוקים פנומנליים אינם דומים כלל לפסוקים המופיעים במדע הטבע המוכר לנו ואינני רואה כל דרך מהפיזיקה שלנו ל'מדע' בדיוני זה. אם 'מדע' זה אמת, המדע המוכר לנו חייב להיות שקרי. אך כאמור המדע שלנו הוא כנראה אמת. לכן בעולם שהמדע מתאר לא תיתכנה כל חוויות, כלומר מאורעות שיש להם תיאור פנומנלי. הווה אומר, אם גם המדע אמת וגם תיאורים פנומנליים של מצבי תודעה הם אמתיים, אז המדע חל על עולם אחר מזה שבו מתרחשת התודעה.

4. חוויותינו אינן מתרחשות בעולם החומרי. חוויותינו הן חוויות של העולם החומרי, הן מוסבות עליו (אם לא היה הדבר כן, לא היה מובן איך המדע, יחד עם חוקי הגשר, מצליח לנבא את חוויותינו) אך אין הן חלק מן העולם החומרי. העולם החומרי הוא העולם שהפיזיקה מתארת, וכיוון שהפיזיקה (כאמור בסעיף הקודם) אינה אומרת דבר על חוויותינו, אין הללו מצויות בעולם המתואר בפיזיקה. חוויותינו קורות אפוא בעולם אחר. הרוח היא מערך של הופעות תוכן. הופעות תוכן (חוויות) אלה אינן יכולות בשום אופן להתרחש בעולם המורכב מחלקיקים חומריים בלבד. עולם חומרי איננו יכול ל'הוליד' רוח, אין בו שום דבר המאפשר את קיומן של חוויות. האמרג'נטים, כלומר האמונה שהמוח 'מייצר' את חוויותינו בדרך כלשהי, אין לו על מה שיסמוך ואין לו שמץ של ביסוס תאורטי. אין שום תורה המראה כיצד מצבי חומר יכולים ליצור מצבי רוח (חוויות). אנו יודעים שמצבי רוח משפיעים על מצבי חומר ולהפך, אך המסקנה העולה מכך היא זו של דואליזם אינטראקציוניסטי: זהו קשר בין עולמות שונים.

5. הרוח מתארת את החומר על פי דרכה. חוויותינו מציגות עולם גדוש בשלל צבעים צלילים וריחות, עולם שהזמן זורם בו, המרחקים במרחב קבועים וכיו"ב, אך תמונה זו, כידוע לנו מן המדע בן ימינו, אינה מתארת את העולם החומרי נכון. חוויותינו מוסבות על העולם החומרי ומתארות אותו לא נכון, אך מתוך תיאור מוטעה זה ניתן להגיע לתמונה נכונה (בערך). זאת אומרת, אפשר להגיע אל התמונה המדעית של העולם החומרי (נניח כמערכת חוטי-על מרובי ממדים). הרוח מציגה אפוא עולם שאיננו העולם שלה. הרוח אינה באה מן החומר אך היא מוסבת כולה, על פי דרכה, רק עליו, על העולם החומרי בלבד.

6. אנו שייכים לעולם שאיננו יודעים עליו כלום. כיוון שכל חוויותינו, ללא יוצא מן הכלל, מוסבות על עולם החומר בלבד ומתארות אותו ורק אותו (על פי דרכן), אין אנו יודעים שום דבר על העולם שחוויותינו עצמן הן חלק ממנו, העולם שבו ייתכנו אירועים רוחניים כגון הופעת חוויות. עולם הרוח, אשר חוקיו מאפשרים את קיום התודעה ואשר תודעתנו הנה חלק ממנו, אינו מוכר לנו כלל. באנלוגיה ובדרך מטפורית ניתן לומר שמצבנו הוא כמצבם של עבדים. הרינו כאותו מלח הקשור לראש התורן

בספינת המפרשים ומכריז על מצב הים במרחק, אך על מצב האנייה, שהוא חלק ממנה, אין הוא יודע כלום כי אין הוא רואה את האנייה. הוא רואה רק את הים ומדווח רק על מצב הים לתועלתם של יושבי הספינה, אך עליהם אין הוא יודע דבר.

7. אין אנו עיקרו של עולם הרוח. מצבנו משונה ומתסכל: אנו מודעים אך ורק לעולם זר ומתארים אותו בשפה הפנומנלית שלנו, כפי שהוא מופיע לעינינו, אך את עולם הרוח שבו מתרחשות החוויות שלנו איננו מסוגלים לתאר לעצמנו כלל. עובדה זו איננה מובנת מעצמה; היא טעונה הסבר. כמובן, אפשר שעצם השאלה על טעמו של מצב מתסכל זה איננה לגיטימית, אפשר שאין כל משמעות לשאלה למה כך הם פני הדברים, מדוע איננו יודעים כלום על עולמנו שלנו, וכל מה שאנו יודעים לעשות הוא לתאר את עולם החומר בתיאורים פנומנליים, כלומר תיאורים לא נכונים (תיאורים של חוויות מתארים נכון רק את תוכן של חוויותינו אך אין הם מתארים מה הן החוויות הללו עצמן ולא את העולם המתגלה דרך חוויות אלה). אפשר שהמטפורה מתוך עולם החומר שאליו אנו מודעים אינה תקפה לגבי עולם הרוח אליו אנו שייכים. אך אולי בכל זאת יש טעם לערוך אנלוגיה למצבנו מתוך מצבים דומים בעולם החומר, העולם שאליו אנו מודעים. אם אנו כעבדים שאין להם כל ידע על עולמם, עבדים המספקים ידע על עולם אחר (עולם החומר), הרי אולי שירות זה שאנו נותנים יש לו ביקוש כלשהו, ויש משהו או מישהו הנזקק לשירות זה. אולי יש לעולם הרוח אדונים שאנו משמשים אותם בדרך זו מבלי לדעת דבר עליהם. לאדוני רוח אלה ניתן אולי לקרוא בשם 'אלוהים'.

מפתח שמות

- גרייס (Grice), פול 17-16, 29, 84,
182, 156-155, 148
- דה סנוויל (de Senneville), פול 109
דייטשר (Deutscher), מקס 29
דיווידסון (Davidson), דונלד 66,
71
דנט (Dennett), דן 169, 66
דנטו (Danto), ארתור 29
דניאל, ג' 185
דסקל, מרסלו ה
דקארט (Descartes), רנה 9, 37,
149, 88-87, 84-83, 55, 47, 45-44,
173
דרייבר (Driver), סמואל 220
האזרחי, פפיטה 223
הוסרל (Husserl), אדמונד 175-173,
187
היינה (Heine), היינריך 210
הראקליטוס 69
הרבארט (Herbart), יוהן פרידריך
163
וארלי (Varley), ג'ון 17
וולהיים (Wollheim), ריצ'רד
203-202
וונדט (Wundt), וילהלם 163
ויגינס (Wiggins), דוד 29, 41
ויטגנשטיין (Wittgenstein), לודוויג
155-154, 146-140, 42-40
וויטהד (Whitehead), אלפרד נורת
54, 51, 2
וייס (Weiss), פול 1
- אוברטון (Overtone), ד' 195
אוואנס (Evans), פ' 195
אוטיס (Otis), ל' 195
אוסטין (Austin), ג'ון 199
אור, אמיר ה, 204
איוב 4, 223-214, 225
אייך (Eich), ג' 196
איינשטיין, אלברט 68, 205
אפיקורוס 60
אפלטון ה
אקלס (Eccles), ג'ון 187-188, 189
אריסטו 31-33, 58-60, 63
- באטלר (Butler), ג'וזף 50
בוגן (Bogen), ג' 188
בורחס (Borges), חורחה לואיס 17
בינה (Binet), אלפרד 163, 165,
176, 180
בייקק (Bacon), רוג'ר 68
בלוק (Block), נד 67
בליס (Bliss), ד' 195
ברויאר (Breuer), יוזף 176-177,
179-194, 180-179
ברכט (Brecht), ברטולד 223
ברמן, עמנואל 178
ברק, אהוד 25
- גדווין (Goodwin), ד' 196
גולדמן, אלווין 29
ג'ורדן (Jordan), ג' 211
גיימס (James), ויליאם 51, 54,
162
גירדן (Girdan), א' 194